

JOAN MERCADER I LA CULTURA IGUALADINA¹

PERE PASCUAL I DOMÈNECH

Joan Mercader i Riba (1917-1989) ha estat uns dels historiadors generalistes de primera fila que ha dedicat més esforços i temps a fomentar el desenvolupament del que s'acostuma a anomenar la «història local». En el seu cas, la cultura i la historiografia de la seva ciutat nadiua: Igualada. I, a més, és remarcable que ho va fer malgrat que la seva vida professional el va obligar a residir lluny d'Igualada. Primer, entre el 1948 i el 1954, l'època en què va exercir de professor adjunt a la Universitat de Barcelona, va viure en aquesta ciutat. Van ser el anys en què va col·laborar, molt estretament, en la tasca de renovació de la historiografia catalana i espanyola protagonitzada per Jaume Vicens Vives. I després, a partir de 1954, es va establir a Madrid arran de la seva incorporació, com a investigador, al Centro Superior de Investigaciones Científicas, on va romandre fins a la seva jubilació el 1983.

La seva llarga i constant dedicació al foment de la cultura i de la historiografia igualadina no és, sens dubte, aliena i és probable que estigués en gran part determinada per la seva vinculació

—en els seus anys d'estudiant a la Universitat de Barcelona— a la resistència cultural catalanista. En aquest període, va assistir als cursos clandestins dels Estudis Universitaris Catalans, impartits per Jordi Rubió i Balaguer i per Ferran Soldevila. Va participar en reunions de l'Institut d'Estudis Catalans en condicions de precarietat extrema, i entre el 1946 i el 1953 va ser vice-secretari de la Societat Catalana d'Estudis Històrics. Paral·lelament, amb Josep Romeu (romanista i poeta) i Josep M. Solà i Solé (semític) i d'altres va fundar a Igualada el grup Anabis. Entre el 1944 i el 1947, aquest grup va desenvolupar una notable activitat cultural —consistent, bàsicament, en la celebració d'alguns recitals i nombroses conferències— en condicions de total clandestinitat. En el si d'aquest moviment es van formular projectes com l'edició d'una col·lecció d'Estudis Comarcals i es va parlar d'impulsar la creació d'un museu a la ciutat.

El 1947, Joan Mercader va llegir la seva tesi doctoral. Era el moment de plantejar-se com enfocar el seu futur. La situació política del país i el context internacional l'havien portat al convenciment que el règim franquista s'estava consolidant i que la dictadura tindria una llarga durada. L'esmentada conclusió el va portar a qüestionar que resultés factible mantenir actiu, a mitjà i a llarg termini, un grup de resistència cultural com Anabis en condicions de clandestinitat, i el va conduir a la convicció que, si es volia desenvolupar a Igualada una activitat cultural catalanista eficaç i de certa

---

1. El text ha estat redactat a partir de les notes de la meua intervenció sobre «Mercader i els estudis històrics d'Igualada» en la sessió acadèmica dedicada a l'obra historiogràfica de Joan Mercader celebrada el 10 de maig d'enguany, dins les *Sessions Acadèmiques. Homenatge als historiadors Joan Reglà i Campistol i Joan Mercader i Riba*, organitzades per l'Institut d'Estudis Catalans, el Centre d'Història Contemporània, la Societat Catalana d'Estudis Històrics i la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València.

volada, era inevitable intentar arribar a una entesa amb els polítics franquistes que monopolitzaven el poder local. Una transacció que, evidentment, havia de comportar que les activitats a desenvolupar quedessin sotmeses a un cert control i a algunes restriccions. Les gestions realitzades van donar lloc a un pacte tàcit que va fer possible la formació, l'agost de 1947, del Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada —una entitat sense personalitat jurídica sota la tutela o patronatge municipal—, al qual es van adherir, amb més a menys convenciment, la majoria dels membres d'Anabis; estudiosos locals vinculats a l'àmbit del catolicisme; i estudiosos relacionats amb l'anomenat excursionisme científic, procedents del llavors proscrit Ateneu Igualadí de la Classe Obrera.

Joan Mercader va assumir la secretaria general del CECI, i en el decurs dels trenta anys posteriors va dirigir «de facto» l'entitat. En la primera etapa de la seva existència, durant el període comprès entre el 1947 i el 1954, es concentren bona part de les realitzacions i es formulen les pautes que van caracteritzar-ne el funcionament. El 1949 es va inaugurar el Museu de la Ciutat, que el 1954 va ser ampliat amb el Museu de la Pell i el 1955 amb les Sales Tèxtils del Museu de la Ciutat. El 1952 es va inaugurar l'Arxiu Històric i Bibliogràfic, després d'aconseguir que el Col·legi de Notaris acceptés dipositar-hi els protocols notariais d'Igualada i d'altres poblacions de la comarca: Calaf, Capellades, Piera... Posteriorment, els seus fons es van veure incrementats amb el dipòsit de documentació procedent de l'arxiu municipal i de donacions d'empreses, d'entitats i de particulars. L'arxiu va comptar amb una important hemeroteca i amb una biblioteca d'autors i temes igualadins.

En la vessant del foment de la investigació i de les publicacions, destaca l'edició, el 1949, de la primera *Miscellanea Aqualatensia*, en la qual van participar —a banda de Joan Mercader, Josep Romeu i Josep M. Solà Solé— figures rellevants de la cultura catalana de l'època, com Ferran Soldevila, Cèsar Martinell, Felip Mateu i Llopis, J.

E. Martínez Ferrando, Josep Iglésies, Agustí Duran i Sanpere, Joan Ainaud..., i estudiosos locals com Gabriel Castellà, Ignasi M. Colomer, Antoni Borràs Quadres... En l'esquema de funcionament de l'entitat dissenyat per Mercader, l'existència d'un mínim d'activitat investigadora —que fes possible gaudir d'originals publicables— havia de quedar garantida mitjançant els *discursos reglamentaris* pronunciats en les Sessions Plenàries de l'entitat que tenien lloc a finals de juny o començaments de juliol.

En compliment d'aquesta pauta, cada any, un membre o un col·laborador del CECI rebia l'encàrrec de preparar el «discurs», consistent a exposar un tema igualadí tractat científicament. El primer va tenir lloc el 1949. Els esmentats materials van possibilitar l'edició de llibres d'entre quaranta i seixanta pàgines, que, malgrat que es van publicar de manera discontinua, van esdevenir icones de la producció cultural de l'entitat. El primer va consistir en l'obra de Santiago Llena de Gelsen, *Consideracions sobre la flora i la vegetació dels encontorns d'Igualada*, editada el 1955, i van seguir-la les de Josep Riba Ortínez, *La indústria tèxtil igualadina. Història d'un gremi* (1958); Josep Riba Gabarró, *Toponímia de la Pobla de Claramunt i del seu terme* (1960); Glòria Biosca, *Un estudi de biografies professionals femenines* (1967); Joan Mercader i Josep M. Torras, *Assaig sobre les oligarquies socials d'Igualada en el segle XVIII* (1970); Antoni Carner, *Els moviments obrers a Igualada durant el segle XIX* (1971); Josep Iglésies, *Evolució demogràfica de la comarca d'Igualada* (1972)... En paral·lel, de manera també discontinua i en formats diferents, es van publicar les obres de Josep Iglésies, *Assaig sobre l'extensió de la comarca d'Igualada* (1948); Gabriel Castellà (ed), *Llibre de la Mostaçaferia. Ordinacions de la vila d'Igualada. Segles XIV-XVI* (1954); Antoni Pous, *Antologia de la poesia igualadina* (1963); Francesc Victori Aguilera, *Calendari folklòric d'Igualada i la seva comarca* (1965); Modest Llusà (ed), *El llibre dels parai-*

res de Carme (1965); Santiago Llena de Gelsen, *Bolets de les rodalies d'Igualada* (1970)...

El 1954, Joan Mercader, havent guanyat les oposicions a una plaça d'investigador del CSIC, va haver de passar a residir a Madrid. L'activitat de l'entitat es va ressentir de l'allunyament del seu fundador i secretari general i molt més encara del fet que Mercader va estar sotmès a la pressió de diferents encàrrecs de Jaume Vicens Vives. En aquests anys, va redactar el volum desè de les *Biografies Catalanes* —el règim va censurar el qualificatiu d'Història de Catalunya— amb el títol *Els Capitans Generals (segle XVIII)*, publicat el 1957; i gran part del volum quart de la *Historia Social y Económica de España y América*, que va elaborar conjuntament amb Antonio Domínguez Ortiz i que es va publicar també el 1957 amb el títol: «La época del Despotismo Ilustrado». L'esforç realitzat va posar a prova les seves forces. Mercader, home de poca salut, va patir una crisi nerviosa que va implicar que quedés una llarga temporada inhabilitat per desenvolupar les seves activitats habituals. Entre les quals ocupar-se de la direcció del CECI.

Tanmateix, va aconseguir superar aquesta situació. En el decurs de la dècada dels anys seixanta, va tenir un dels seus períodes més productius. En aquests anys, va culminar els seus estudis sobre la implantació del règim absolutista borbònic després de la Guerra de Successió i va publicar *Felip V i Catalunya* (1968) i va desenvolupar gran part de la tasca investigadora de la seva obra *José Bonaparte, rey de España (1808-1813)*, editada en dos volums el 1971 i el 1983. La seva obligada residència a Madrid —una ciutat i un ambient al qual mai no es va acabar d'adaptar— li generava una enyorança que tractava de pal·liar amb les visites que li feien professors i estudiants catalans i amb la lectura de *La Vanguardia* i dels periòdics locals igualadins. La necessitat de combatre la nostàlgia el va portar a mantenir una relació epistolar intensíssima amb els seus amics i col·laboradors igualadins. Mentrestant, aprofitava les vacances de Nadal i de Pasqua i les estiuenques

per tornar a Igualada i impulsar les activitats i projectes del CECI.

Una de les seves preocupacions recurrents durant aquests anys va ser la d'aconseguir un relleu generacional al CECI que n'assegurés la continuïtat. Es tracta d'un neguit justificat pel fet que un bon nombre dels homes que li van fer costat el 1947 havien envellit i alguns havien traspasat. Un pas esperançador en aquest sentit va ser la incorporació del Grup Lacetània a l'entitat el 1961. Paral·lelament, Mercader va promoure la celebració de dues Setmanes de la Joventut (el 1962 i el 1966) amb la finalitat bàsica de desvetllar inquietuds i atreure el jovent vers el fet cultural. Els temps eren prodigiosos. Es tractava d'uns anys en què tot semblava possible i en què el futur es va veure ple de promeses i no pas d'incerteses com ara. La intensitat de les ruptures en les pautes socials i culturals pròpies d'una època de molt ràpid desenvolupament econòmic van interactuar amb les expectatives generades per la crisi política del franquisme. La inestabilitat inherent a la puixança de les reivindicacions socials i nacionals en van dificultar el procés, però, així i tot, Mercader va aconseguir el seu objectiu d'integrar a l'entitat un grup de joves susceptibles d'esdevenir la massa crítica mínima necessària per assolir l'anhelada renovació generacional. El moment que va escollir per portar a terme aquesta operació va ser l'agost de 1977. L'entitat celebrava el seu trentè aniversari i el país havia iniciat el procés de canvi polític que va posar fi a la dictadura. La nova junta directiva del CECI va assumir la tasca —imposada pel canvi polític experimentat pel país— de renovar l'estatus de l'entitat. És a dir, renunciar al patronatge municipal i adquirir personalitat jurídica com a associació cultural. En aquest acte, Joan Mercader, que llavors tenia seixanta anys, es va retirar. En el futur es va abstenir d'interferir o d'exercir cap mena d'intervenció en la vida de l'entitat, malgrat que va seguir de prop la seva trajectòria.

En definitiva, Joan Mercader va dedicar, al llarg de trenta anys, constants i enormes esforços

personals a impulsar la creació de les grans infraestructures culturals de la ciutat i a fer possible una certa normalització de la cultura catalana a nivell igualadí, en un context polític molt advers: els anys de la dictadura franquista. En canvi, dins el conjunt de la seva obra, els estudis que poden ser classificats eminentment d'història local són pocs. Es redueixen a «¿La Junta igualadina de 1808-1809, gobierno faccioso?», a *Miscellanea Aqualatensia* (1949); *Un igualadí del segle XVIII: Jaume Caresmar* (1947); i *La ciutat d'Igualada* (1953), publicat per Editorial Barcino, dins la col·lecció de monografies locals. En la vessant de l'impuls d'infraestructures culturals, cal destacar que va tenir una contribució decisiva en la creació del Museu de la Pell d'Igualada i Comarcal de l'Anoia, avui integrat en la xarxa de Museus de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya. Encara que el Museu ha estat el resultat d'una suma d'esforços —en uns casos puntuals i en d'altres gairebé quotidians— de moltes persones, és indubtable que la seva fundació s'explica, bàsicament, per la voluntat de Mercader que aquesta institució esdevingués una realització prioritària del CECI. Una altra de les seves iniciatives va ser la formació de l'Arxiu Històric i Bibliogràfic que posteriorment ha esdevingut l'Arxiu Comarcal de l'Anoia, integrat a la xarxa d'arxius comarcals de la Generalitat de Catalunya. En realitat, el projecte que tenia «in mente» s'havia de completar amb una altra institució cultural: una Casa de Cultura dotada d'una gran biblioteca pública —que volia organitzar sobre la base de la deïxa de la biblioteca del filòleg Emili Vallès— que no va aconseguir de veure convertida en realitat al llarg dels anys que va dirigir el CECI.

Mentrestant, sota la seva tutela, la tasca investigadora desenvolupada pel CECI va fer possible la publicació d'una quarantena de llibres i opuscles d'una qualitat molt satisfactòria, tenint en compte el context local i comarcal en el qual es va efectuar la recerca. És destacable el fet que l'obra científica va ser sempre publicada en català, àdhuc

en les èpoques més fosques i repressives del règim franquista envers l'ús públic de la llengua catalana. En el decurs d'aquest període es van celebrar, a més, centenars d'actes públics de divulgació cultural —conferències, cursets, recitals...—, en els quals van participar les figures més rellevants de la cultura catalana de l'època.

Per acabar, hi ha un altre aspecte de l'actuació de Mercader a Igualada que recordo amb agraïment. El fet que sempre va tenir oberta la porta del seu despatx i que va dedicar molt de temps a tots aquells que volien gaudir dels seus consells o manifestar-li quelcom. En aquestes converses tenia habilitat per promoure inquietuds culturals i engrescar els seus interlocutors vers el món de les lletres i de la història. En el meu record, cadascuna d'aquestes converses van ser com una mena de capítol de les seves memòries sobre les vicissituds de la cultura igualadina, catalana i espanyola —i les dels seus protagonistes— durant la II República i en el decurs de la llarga dictadura franquista. En definitiva, la trajectòria de Joan Mercader evidencia que va ser un intel·lectual totalment compromès amb la societat en la qual li va tocar de viure i, sobretot, amb la ciutat d'Igualada.

PERE PASCUAL I DOMÈNECH (Igualada, 1945). És catedràtic jubilat d'Història Econòmica de la Universitat de Barcelona. És autor d'un gran nombre d'articles en revistes especialitzades i de capítols de llibre, així com de diversos llibres, entre els quals *Agricultura i industrialització a la Catalunya del s. XIX* (1990); *Fàbrica i treball a la Igualada de la primera meitat del s. XIX* (1991) amb la col·laboració de J. Alert, R. Bori, M. Gutiérrez i M. Térrens; *Los caminos de la era industrial* (1999); *Els Torelló. Una família igualadina d'advocats i propietaris* (2000); *El coure* (2008), conjuntament amb Jordi Nadal; i *El ferrocarril a Catalunya (1848-1935). Una història de la seva explotació* (2016).

